

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

основана 1892 године

КОЛО СХІV КЊИГА 769

ИНИЦИЈАЛ СКЗ НАЦРТАО ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

ПЛАВЕ ОЧИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

**Коло СКЗ
као огледало развоја
српске књижевности и језика**

ЗБОРНИК РАДОВА

**ШТАМПАНО О 130. ГОДИШЊИЦИ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ
У БЕОГРАДУ 2022.**

© Српска књижевна задруга 2022.

Покровиџељи Јубиларној Кола 2022.

Градначелник
ЗОРАН РАДОЈИЧИЋ
и
БИБЛИОТЕКА ГРАДА БЕОГРАДА

Марија Јефтимјевић Михајловић

КОСОВО И МЕТОХИЈА У КОЛУ

Обележавање великог јубилеја – сто тридесет година постојања и рада једне од најзначајнијих институција српске културе, Српске књижевне задруге – не би могло, или бар не би требало, да прође без одговора на питање односа које је ова институција са својим програмом рада, уређивачком политиком, издавачком делатношћу, као и по значају и утицају имала и има на свеукупне токове српске културе, писмености и књижевности, према Косову и Метохији, као српском духовном с(р)едишту. Међутим, природа тог односа не би могла бити разумљива без познавања историје настанка и мотива оснивања Српске књижевне задруге, као што и праћење историјског и културног тока тог односа неизоставно подразумева познавање друштвених, политичких и културних прилика кроз које је пролазила наша јужна српска покрајина, а тиме и српски народ и његова културна и језичка баштина. Реч је, дакле, о дуготрајном, сложеном, али значајном односу који је, и посредно и непосредно, умногоме одредио и токове односа према књижевности и уметности ствараној на Косову и Метохији од средњег века до данас.

Упркос бројним изазовима и искушењима које је донео бурни двадесети век, како на пољу историје, тако и на пољу науке, културе и уметности, а која су нужно захватила и утицала на рад и издаваштво Српске књижевне

задруге, могуће је ипак говорити о једној линији доследности коју ова велика и престижна установа српске културе негује више од века у свом културном мисионарству, а која се тиче идеје о важности обухвата српског културног простора, посебно простора Косова и Метохије. Основана као друштво које ће *сакупиити старио и ново, као мост између Србије и светиа*, Српска књижевна задруга је била и остала национални стожер српске културе и српског националног јединства. То посебно наглашава и Љубинка Трговчевић у својој *Историји Српске књижевне задруге*, штампаној о стогодишњици ове институције:

„Свесна да је напредак књижевности повезан с јачањем идеја о јединству народа и језика његова, Задруга је тежила да се сви српски читаоци око ње окупе [...], да би створили своју духовну заједницу, односно националну посебност. Због тога је и жеља да се обогате знања о српској савремености била у служби окупљања свих делова отаџбине и свих племена српских. Управо, Задруга се ту поставила као спона између Срба из крајњих граница домовине српске и оних у Србији, која ће националном литературом утицати на њихово повезивање и јачање њихове самосвести.“¹

Остајући верна начелу које је њен први председник Стојан Новаковић дефинисао, према којем се „просветни живот само онда у пуном здрављу развија када црпе снагу из широкога и дубоког врела целокупне духовне тековине народне“, Српска књижевна задруга је својим програмом рада, издавачком делатношћу и својом просветитељском улогом од почетка поимала Косово и Метохију као историјску, културну и духовну основу на којој почива свеколика

¹ Љ. Трговчевић, *Историја српске књижевне задруге*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло LXXXV, књига 570, 1992, 11.

српска култура. Томе нимало није сметала програмска оријентација Српске књижевне задруге која је подразумевала отвореност за савремена уметничка и књижевна достигнућа, за модерне токове европске и светске књижевности и културе. Напротив. У том укрштају традиционалног и модерног налази се и њена тачка ослонца која никада није дозволила да се национално повлачи пред анационалним, нити да се, с друге стране, традиционално затвори пред модерним. Оно што српски народ у политици није успео да уради – да се уједини у националној идеји, требало је, према речима Милана Ђ. Милићевића, да уради *српска књија*: „Кад се српско племе не може политички да уједини, и кад нема идеја (или кад нико не мари да је нађе и негује) да се Срби, ма где били, признаду да су један народ, онда нека би то чинила српска књија.“²

Српска књија, као предикција јединства у националној идеји, и само име *задруја*, као синоним заједништва, солидарности и помоћи у превазилажењу проблема, па и разлика, у књижевном, културном и друштвеном животу Србије, оствариле су пуну меру својих тежњи управо кроз идеју „косовске мисли“ (Андрић), којој је Српска књижевна задруга остала верна од самог оснивања 1982. године до данашњег дана. Обимна библиографија издања штампаних у протеклих сто тридесет година сведочи о доследности идеје утемељене већ у њеном оснивачком програму да ова институција постане духовна заједница која ће у свом окриљу, између осталог, неговати језик, књижевност, културу и историју нашег народа са свих рубова српске државе.

За разумевање идеје „косовске мисли“ у Српској књижевној задрузи није неважна чињеница то што је Стојан Новаковић и пре оснивања ове институције, већ 1878.

² Према: Љ. Трговчевић, *истио*, 12.

године (уочи петстогодишњице Косовског боја, када су се почела појављивати научна дела великог значаја и трајне вредности о том догађају у историји и легенди) објавио *Народна предања о боју косовском и Српске народне песме о боју Косовском. Критичке скице*. То сведочи да су ову институцију основали и утемељили тако велики умови и људи тако широког духа, који су, разумевајући величину и значај Косовског боја за српску националну, књижевну и научну мисао, у темељ и програм рада ове институције то и уградили, оставивши једну врсту трајног духовног завештања генерацијама које долазе.

Издања Српске књижевне задруге посвећена Косову и Метохији у већини испуњавају оне услове у Правилима донетим и потписаним на оснивачком састанку, према којима се Задруга обавезује да „критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских; да издаје одабранија дела из сувремене лепе и опште корисне књижевности; [...] да уопште припомогне ширем развићу народне књижевности, олакшавајући издавање и ширење књига свима средствима која јој буду на расположењу“.³ Правила су, такође, одређивала и да основна делатност Српске књижевне задруге буде издавање Кола, са најмање шест књига (по једну свеску из књижевне баштине, односно дела старијих писаца, затим неког од модернијих домаћих писаца, по књигу песама, превода стране литературе, поучан спис и роман или збирку приповедака, док су есеји, драме или књижевне студије повремено улазиле у Коло). Када су у питању издања која се директно или индиректно тичу Косова и Метохије од оснивања до данас, јасно је да је далеко већи број оних која су штампана изван Кола, него у њему, али се многа од њих својом капиталношћу, репрезентативношћу и утицајем који су имала на развој српске научне и

³ Љ. Трговчевић, *истио*, 13.

књижевне мисли могу сврстати свакако међу највредније у историји српске издавачке делатности.

Овде је, такође, потребно нагласити да постоји неколико различитих критеријума по којима би требало разврстати издања Кола посвећених Косову и Метохији.

– Први и најважнији критеријум тиче се разврставања дела на она која припадају *књижевности*, од оних која припадају *историјским издањима* (а у оквиру првих извршити и периодизацију, то јест разликовати дела старијих аутора од савремених, упоредити број прозних дела наспрам књига поезије итд.);

– Према другом критеријуму, требало би издања Кола посвећена Косову и Метохији поделити на она чији су *аутори* са простора наше јужне покрајине и она која су *тематски*, својом *проблематиком*, књижевном или историјском, везана за овај простор;

– Трећи критеријум, не мање значајан, подразумевао би разликовање оних дела која су у *целини* посвећена Косову и Метохији, код којих је оно заступљено као примарна проблематика (било да се ради о збирци поезије, роману, односно некој историјској студији или монографији), од оних код којих је косовскометохијска тема заступљена само *фрагментарно* (кроз поједине приповетке, избор песама, есеј итд. у књижевним делима, то јест кроз неки одељак или фрагмент из историје Косова и Метохије у историјским издањима).

Овако конципиран пресек – хоризонталан и вертикалан, у синхроној и дијахроној равни – омогућава пре свега закључак да је Косово и Метохија у едицији Коло Српске књижевне задруге првенствено присутно у издањима из области *књижевности* (како народне, тако и писане; како прозе, тако и поезије), затим у *историјским издањима*, монографијама и зборницима из области историје, историје уметности, архитектуре и сликарства; да је међу ауторима

књижевноуметничких дела највећи број оних који су са простора Косова и Метохије и који улазе у ред најбољих писаца са овог подручја; да је у историјским издањима Косово и Метохија често присутно само фрагментарно, али да су она ретка, у целини посвећена његовој историји, репрезенти које је тешко поновити у догледно време, будући да су закључци, оцене и синтезе изнете у њима врло често и постулати на које се позива читава историјска наука. Међутим, чини се далеко важнијим и целисходнијим питање односа који су аутори Српске књижевне задруге, њени уредници и културни делатници, а тиме и целокупна уређивачка политика, имали према питању Косова и Метохије. Општи је утисак да је током сто тридесет година постојања и рада ове престижне националне институције културе, књижевно и уметничко стваралаштво, као и историја Косова и Метохије, третирано као фундамент, као извориште и стециште српске духовности, културе и уметности, те да је пажња и место које му се даје у издавачким подухватима и пројектима реципрочна свести о дубини сопствених корена, али важности идеје обухвата српског културног простора. Једном речју, тај однос је оличавао, као што и данас оличава, степен националне самосвети и будности.

Да је Српска књижевна задруга од самог почетка показивала снажан интерес за „косовску мисао“, Косовски бој итд., показује и то што већ 1906. године у Колу објављује *Лазарицу или бој на Косову*, народну епопеју у двадесет и четири песме, које се приредио и за које је поговор написао Срета Ј. Стојковић. Ту је дата целокупна историја Косовског боја у епској поезији и ова књига представља значајно дело у српској књижевности и култури.⁴ *Лазарица*

⁴ Прво издање *Лазарице* штампано је о трошку Чупићеве Задужбине 1903. године у две хиљаде примерака.

је подељена на четири дела, насловљена као: I) „Догађаји пре косовског боја“, II) „Припреме за косовски бој“, III) „Догађаји на Косову“ и IV) „После боја косовског“. Према речима Стојана Новаковића, овом књигом је требало „вратити народу оно, што је он изгубио или заборавио“.⁵ Због своје важности током једног века постојања и рада Српске књижевне задруге ова књига је доживела више издања.

Прво прозно и истовремено дело уметничке књижевности, које је објављено у Колу, а везано за Косово и Метохију, јесу *Приповејке* Григорија Божовића, из 1926. године.⁶ Приповедач и путописац, редовни сарадник *Полиџике* у првим деценијама XX века, где је објављивао приповетке и путописе, записе о људима и крајевима Старе Србије, овај писац и национални и културни делатник, професор Богословије у Призрену и председник београдског „Пен-клуба“, једну од својих најбољих збирки приповедака објавио је у овој престижној едицији и тиме, с једне стране, учврстио своје место у историји српске књижевности, а са друге, по речима Јована Скерлића, „проширио књижевну географију“, будући да је његова проза књижевна хроника једног од најтрагичнијих времена у историји Старе Србије. Уз писце Старе Србије – Бору Станковића и његову „нечисту крв“ јужњака, Зарију Поповића и Анђелка Крстића – Григорије Божовић је сликар једног епског времена, земље насиља и зулума, убистава и крвне освете, вреле крви и необуздане снаге. Међу приповеткама у овој збирци, којих је двадесет („Битољски богаљи“, „Рођак“, „Љута неман“, „Стал Кијева“, „Њихова мржња“, „Кад мртви прозборе“, „Уклетва“, „Попут Страхињића“, „Суђенога тренутка“, „Њен суд“, „На месечини“, „Кнез“, „Крај прага“, „Злате из Слатине“, „Субаша“,

⁵ У: С. Ј. Стојковић, Предговор, *Лазарица или Бој на Косову*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло XV, књига 101, 1906, VI.

⁶ Коло XXIX, књига 191.

„Муке“, „Последњи трзај“, „Васова ћеца“, „Рако Козаревац“, „Краљевић Марко“) налазе се и оне које улазе у ред антологијских и које ће се, деценијама касније, појавити у свим издањима Божовићевих изабраних приповедака.

Полазећи од епског предања, историјске прошлости и патријархалног живота у којем владају крвави закони освете, али и необично крути породични односи, Божовић је изградио неколико изразитих типова и карактера блиских народној песми. Иако се књижевна критика с почетка различито односила према његовом делу, чињеница је да догађаји о којима пише имају епску снагу, његове личности имају епски карактер, а време има колорит и динамику епике, због чега су га многи критичари прогласили епским приповедачем, а његове приповетке новелистичким продужетком наше народне песме. Осим тога, Божовић је својом прозом на изванредан начин помирио и два захтева, односно начела, на које се ослањала и уређивачка политика Српске књижевне задруге, „да се цени прошлост, али да се не заборавља да се живи у садашњости“.⁷

Од ове збирке, сматра Миленко Јевтовић, један од добрих познавалаца Божовићевог дела, писац више није трагао ни за темама, ни за мотивима, ни за прототиповима ликова, нити их је измишљао, већ их је поједностављено али најближе речено, узимао из стварног живота и реалног простора, и то онакве какви они стварно јесу.⁸ Ова збирка сажима приче о људима с расцепом у националном бићу, о људима „бившег времена“ и њиховим трагичним неспоразумима с духом и изазовима новог доба, о људима чији се дубоко усађени лични морални закони сударају са

⁷ Љ. Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге*, 53.

⁸ М. Јевтовић, *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, књига 2, Зубин Поток: Стари Колашин; Приштина: Нови свет, Институт за српску културу, 1996, 29.

моралном димензијом новонасталог времена. Али, Божовић је овом збирком учинио и лични искорак и напредак ка новијим и савременијим погледима на човека и његов унутрашњи свет, на његову индивидуалну и колективну борбу у свету коме су суштинске одреднице национални ентитет и верски идентитет.

Иако је у међувремену био активан и као национални и просветни радник, на подручју Старе Србије и Македоније и напоредо објављивао путописе, репортаже и приповетке у часописима, Григорије Божовић је још једном показао поверење Српској књижевној задрузи или, прецизније, она њему, када је 1940. године у Колу објављена још једна збирка његових приповедака, сада већ препознатљиве поетике и признате књижевне вредности.⁹ Збирка садржи двадесет и шест приповедака („Опет смо јунаци“, „Чипчија и Дабижив“, „Стари грмен“, „Роб незаробљени“, „На конаку“, „Оклопник без страха и мане“, „За верата“, „Према зарицању“, „Као јерарх“, „Код јунака приче“, „Тиваидска напаст“, „Стрико-Долгач“, „Кобни заточник“, „Наша загонетка“, „Заостали ждрал“, „Нахијска прокуда“, „Маниташко котило“, „Два мученика“, „Истоветњаци“, „Мучних дана“, „Суљ-капетан“, „Хасан-Чауш“, „У небраном грожђу“, „Кад се царства мијењају“) и сасвим је у духу Божовићевог епског приповедачког манира, изразите склоности ка психологизацији и карактеризацији ликова, али и епске ширине у сликању живота српског народа на подручју Косова и Метохије, Старе Србије и Македоније. У том смислу, Божовићево дело је било и остало демаркациона одредница у историји српске књижевности, будући да пре и после њега готово и да нема писца такве епске снаге и тако изразитог књижевног талента који је пресудно утицао на „ширење књижевне географије“. Узимајући у

⁹ Коло XLIII, књига 295

обзир историјске и биографске чињенице везане за његову судбину и судбину његовог дела, будући да је одлуком Војног суда Григорије Божовић проглашен „антикомунистом и великосрбином“, те осуђен на смрт 1945. године, а његово дело читавих пола века било недоступно књижевној јавности, две његове збирке објављене у Колу су временом само добијале на вредности и значају. И пре званичне рехабилитације, историјске и књижевне, 2008. године, појавило се неколико књига Божовићевих изабраних приповедака, као што је и интересовање за његово дело све више јачало у књижевној и научној јавности, али се с правом може рећи да је оно најбоље и највредније што је за живота овај писац објавио управо у едицији Коло и тиме трајно потврдио место у реду наших најбољих приповедача.

Иако једина књига поезије објављена до сада у овој престижој едицији, а која је везана за Косово и Метохију, збирка *Родољубиве њесме* [Д[рагољуба] Ј. Филиповића (1938), она се донекле ослања на епски дух Божовићевих приповедака, јер је инспирисана народном поезијом, епском прошлошћу и ратничким, ослободилачким духом предака. *Родољубиве њесме* обухватају песме из Филиповићевих раније објављених збирки: *Косовски божури*, *Србљак*, *Ниче раја*, *Моравске даворије*, али и песме из рукописне заоставштине које је песник поверио М. Пешићу и М. Павловићу. Састављена од четири циклуса („Косовски божури“, „Краљевић Марко“, „Котарски сердари“ и „Ослобођење“), са предговором Драгише Васића, ова збирка је пре свега надахнута традицијом и њоме храњена; као вечан спомен на песников боравак на Косову 1915. године, приликом повлачења српске војске.¹⁰ И по духу и по моти-

¹⁰ О снази коју је боравак на Косову имао на песнички и национални дух Драгољуба Филиповића, најбоље сведочи Миодраг Пешић: „Одступајући 1915. године, он се нашао на Косову, и једна

вима блиска народној, епској поезији, чије је ослањање на десетерачки стих временом проглашено за анахроно, Филиповићева поезија је била и остала препознатљива управо по том снажном осећању националног поноса, због чега је Драгиша Васић одушевљено забележио у предговору: „Ми смо дубоко уверени да ће, кад једном нестане послератног замора, морати да дође време неодољиве плиме националног осећања када ће се поново осетити снажно таласи Косовских божура“.¹¹

Од објављивања последње књиге Григорија Божовића у Колу (1940) до неког новог писца са Косова и Метохије који је имао ту привилегију да му дело буде штампано у овој престижној едицији и тиме буде препоручено широј књижевној јавности, прошло је скоро седамдесет година (2008). На то су свакако утицале и друштвенополитичке околности после Другог светског рата, када је владала тенденција да се све оно што се стварало на простору јужне српске покрајине сврста у корпус такозване „косовске књижевности“, али донекле и чињеница да међу српским ствараоцима није било много оних чији би рад у књижевноуметничком смислу завређивао место у Колу. То свакако не значи да изван ове едиције није било писаца и

ноћ на некадањем разбојишту, била је пресудна по његов књижевни рад. Овде је он, слично Русоу на путу за венсенски затвор, преживео у једном тренутку све оно што је доцније добило своје оличење. Небројене мисли и слике ковитлале су се у будном сну, прошлост и стварност грлиле су се у души, а у ноћи док је једна војска по други пут умирала на трагичном пољу, јецао је избеглица под шаторским крилима и кроз сузе гледао стари и нови свет. Сутрадан, остављајући места бола и туге, он је понео у души другог човека, а у поцепаном шињелу, као амајлију, комадић земље са Косова“ (у: Д. Ј. Филиповић, *Родољубиве њесме*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло ХЛI, књига 277, 1938, 7).

¹¹ У: Д. Ј. Филиповић, *Родољубиве њесме*, 8.

песника са Косова и Метохије. Напротив.¹² Међутим, чини се да је уређивачки одбор Кола сасвим био у праву и у дослуху са високо постављеним естетским и уметничким критеријумима, а без повлађивања лошем књижевном укусу, када је одлучио да се у овој репрезентативној библиотеци појави један роман, написан на Косову и Метохији, чији је писац читав свој животни и радни век везао за ове просторе. Реч је о роману *Сапа* Петра Сарића из 2008. године,¹³ који је широј књижевној јавности Србије од раније познат по романима објављиваним управо у Задрузи.¹⁴

Ако се Григорију Божовићу приписује *ширење књижевне ѿеоѿрафије*, Петру Сарићу би се могло приписати оно што важи и за друге српске писце са рубних крајева наше земље, да проширују књижевну историју, рушећи стереотипе да књижевност на „малом“ простору нужно мора бити „мала“. У крајњем, Сарићеве романи доказују да књижевна историја мења токове и саме историје – указујући на постојање и трајање културе једног народа на простору чија се државност решава управо у деценијама када та књижевност настаје.¹⁵ Петар Сарић се сматра највећим живим приповедачем са Косова и Метохије, романописцем код кога се традиционалистичка провенијенција складно сјединила са модернистичким сензибилитетом.

¹² Аутори Српске књижевне задруге били су књижевници који су или рођењем везани за Косово и Метохију (попут Данила Николића и Алека Вукадиновића) или они који су на Косову живели и стварали (попут Радосава Стојановића, Даринке Јеврић, Ратка Поповића и других).

¹³ Коло С, књига 664.

¹⁴ *Дечак из Ласѿве* (1990), *Пеѿруша и Милуша* (1990), *Суѿпра сѿиѿже Госѿодар* (1995). Такође, Петар Сарић је и свој најновији роман *Клобук* објавио у библиотеци „Атлас“ 2021. године.

¹⁵ М. Јефтимијевић Михајловић, *Миѿ(о)ѿоеѿѿика романа Пеѿра Сарића*, Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина, 2021, 12.

Патријархална култура и епска традиција доминантно су поетско окриље и у роману *Сара*, с тим што је наглашеним лирским пасажима (нарочито у сликању централног женског лика и израженим поступком симболизације кроз слике светлости) Сарић овај роман издвојио од других својих остварења, што је, уосталом, препознала и стручна јавност, наградивши овај роман престижном наградом „Меша Селимовић“ 2009. године. С друге стране, афирмацијом једног оваквог романа у Колу, Српска књижевна задруга је подстакла многе да обрате пажњу на писце који не потичу нужно из централне Србије, а са друге, учврстила их у уверењу да се књижевност стварана на просторима јужне српске покрајине, чак и у условима када се доводе у питање њене државне границе, не може другачије третирати него као важан ток матичне српске књижевности. Чини се да је Сарићевим романом нађена права мера између овог начела, коју је Задруга од почетка неговала и доброг књижевног укуса који је формирала, као што га и данас негује и умногоме диктира.

Међутим, иако је између објављивања два писца са простора Косова и Метохије прошло читавих седамдесет година, било би неправедно и неодговорно тврдити да Косово и Метохија није било све време, експлицитно или имплицитно, присутно у издањима Српске књижевне задруге, па и у самом Колу. Чак и поменуте друштвено-политичке и културне прилике у годинама након Другог светског рата чини се да нису пресудно утицале на промену националног и књижевног курса ове институције, којом су руководили људи од научног и стручног интегритета. То можда најбоље илуструје објављивање есеја „Шта је то косовско опредељење?“ Зорана Мишића, у књизи *Кришика ѿесничкої искусиѿва* (1976).¹⁶ Овај есеј је

¹⁶ Коло LXIX, књига 464.

у знатној мери променио схватање идеје *косовској ойредељења*, пре свега као духовног опредељења, као највишег етичког принципа. У деценијама када није било тако пожељно истицати значај Косовског мита и „опредељења за Царство Небеско“, као национални, културни и духовни путоказ који би требало да следи наша свеколика култура, Српска књижевна задруга је показала и извесну храброст да остане доследна националном програму и на својим почетним позицијама институције која треба да буде „светла луча на путу народнога напредовања“.¹⁷ Разумевајући да се ниједна нова, „модерна“ (прихваћена или наметнута) вредност не може третирати као вредност по себи, уколико нема чврсто утемељење и ослонац у оном прошлом, признатом и традиционалном, Задруга је објављивањем овог есеја у Колу на одређен начин показала жељу да не одступи од онога што је било утврђено као културолошка матрица и то своје уверење поткрепила и самим ставовима Зорана Мишића изнетим у овом есеју. Третирајући вековну српску књижевну и културну традицију као део светске и европске баштине, Мишић посебно потенцира значај Косовског мита који је давно превазишао границе националног мита; својом суштином он се, каже аутор, „придружио оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у Имагинарном музеју једне јединствене европске културе“.¹⁸ О косовском опредељењу он говори као о највишем етичком принципу који нам је уручен од Грка и који је постао наше историјско искуство, али и више од тога – наше духовно и песничко начело:

„Покушајмо да раздвојимо косовско опредељење од свих оних који су се, с правом или не, током векова опре-

¹⁷ Љ. Трговчевић, *истио*, 10.

¹⁸ З. Мишић, *Критика песничкој искуства*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло LXIX, књига 464, 1976, 245.

дељивали за Косово. Вратимо се самом извору, песми, народној песми, и видећемо да је косовско опредељење онај последњи, беспризивни одговор којим се одговара на питање о смислу човековог постојања. Видећемо да је то избор оног најтежег, најпогубнијег пута, који је једини прави пут. Определити се косовски, то значи одрећи се свега што је варљива добит и лакома слава, напустити оно што је доступно за љубав недостижног, усхтети његошевски да буде оно што бити не може. То значи прихватити игру ко губи добија, погибијом домашити се победе, опкладити се на карту немогућег, једину која не пропада.¹⁹

Хронолошки и историјски посматрано, есеј Зорана Мишића био је нека врста припреме за деценију у којој се обележавала 600. годишњица Косовског боја и када долази до буђења националне свести на свим пољима. Већ уочи 1989. године, у српској књижевности, али и проучавању књижевности, затим историји, историји уметности и културе јављају се дела у којима доминира актуелизација и ревалоризација Косовског мита, као и шире историјско и надисторијско контекстуализовање Косовског боја у историји српског народа и то је била карактеристика рада и пројеката многих националних институција, издавачких кућа, научних и образовних установа. Српска књижевна задруга је учинила много више од других, објавивши неколико капиталних издања у којима су сумирана дотадашња научна и историјска знања, књижевне и уметничке вредности, али и створене велике синтезе у виду значајних и капиталних едиција.²⁰

¹⁹ З. Мишић, *исџо*, 244–245.

²⁰ У периоду од 1989. до 1994. године у Српској књижевној задруги појавило неколико антологија песничког и прозног стваралаштва са Косова и Метохије, али и песама и прича о Косову и Мето-

Колика је важност дата обележавању шестогодишњице Косовског боја, а тиме и поново скренута пажња на значај историјске, културне (и материјалне и духовне) баштине

хији, песничких збирки мотивисаних Косовским бојем, Косовским заветом итд.

Међу свим тим издањима насталим поводом обележавања шест векова од Косовског боја, посебно се издваја у српској култури јединствена едиција, *Косовска сјоменица 1389–1989*. Овај велики пројекат објављен у четири књиге, по обухвату тема, великим синтезама и минуциозним анализама у области књижевности, историје и ликовне уметности, разликује се по свему што је пре и после објављено о Косовском боју на читавој територији наше земље, у свим издавачким кућама и културним и научним институцијама. И чини се да ће проћи још много времена да би се у српској култури и просвети појавиле књиге оваквог значаја и обухвата.

Косовском сјоменицом (1389–1989) су обухваћене следеће књиге: 1) *Косовски бој у српској историји* (1989), коју су написали: Радован Самарџић, Сима Ћирковић, Олга Зиројевић, Радмила Тричковић, Душан Батаковић, Веселин Ђуретић, Коста Чавошки и Атанасије Јевтић; 2) *Косовски бој у српској књижевности* Војислава Ђурића (1990) изванредан је зборник на преко 650 страна, у коме су сабрани сви релевантни књижевни и критички текстови о Косовском боју, од средњег века до дана објављивања ове знамените књиге. То је епска, лирска и критичка вертикала о Косовском боју у српској књижевности која показује сву дубину „косовске мисли“ кроз књижевно – песничко и прозно стваралаштво, али и критичку мисао. Једном речју, све вредно што се икада певало, опевало, приповедало и промишљало о Косовском боју нашло се у овој књизи трајне и непролазне вредности; 3) *Косовски бој у ликовним уметностима* Дејана Медаковића (1990) такође улази у ред капиталних остварења, где се говори о одјецима Косова у европској и југословенској уметности, као и о самом Косовском боју у ликовним уметностима. Богато опремљена, ова књига чини духовно језгро читаве историје српске ликовне уметности, и 4) *Косовски бој у европској књижевности*, по свом значају улази у ред изванредних књига, а обухвата изабране текстове који су настали као одједи Косовског боја у европској књижевности и то: староруској, француској, немачкој, шпанској, каталонској, италијанској, пољској, мађарској, словеначкој, грчкој, енглеској, чешкој, македонској и албанској.

Косова и Метохије, сведочи и то што се уредништво Српске књижевне задруге одлучило да уочи значајне године у Колу објави хрестоматију текстова *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, коју је сачинио и предговор написао Душан Батаковић (1988). Оно што је Григорије Божовић учинио на уметничком плану (у својим приповеткама), то је Душан Батаковић учинио на историјском, својим избором текстова из пера историчара, свештеника, писаца, националних, културних и просветних радника са простора Старе Србије, у чијем се средишту налазило Косово и Метохија, које је, како сам приређивач сведочи, имало најснажнију улогу у изградњи националне свести у вековима под турском влашћу и које се као „жариште државности, културе и вере (...) у народној свести Срба у XIX веку учврстило као 'свете земље српског народа'“.²¹ Избор текстова о Косову и Метохији (Гедеон Јосиф Јуришић: „Дечански првенац“, Хаџи-Серафим Ристић: „Плач Старе Србије“, Милош С. Милојевић: „Путопис дела Праве (Старе) Србије“, Сима Андрејевић Игуманов: „Садање несретно стање у Старој Србији и Македонији“, Сава Дечанац: „Призрен“, Милојко В. Веселиновић: „Кроз Косово“, Бранислав Ђ. Нушић: „Косово. Опис земље и народа“, Бранислав Ђ. Нушић: „С Косова на сиње море“, Иван Иванић: „На Косову. Са Шара по Косову на Звечан“, Тодор П. Станковић: „Путне белешке по Старој Србији 1871–1898“, Зарија Р. Поповић: „Пола столећа“, Петар Костић: „Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века“, Никола Поповић: „Успомене“, Јанићије Поповић: „Живот Срба на Косову 1812–1912. под Турцима“, Милан Никшић: „Стање у Турској на Косову

²¹ Душан Батаковић, *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло LXXXI, књига 535, 1988, VIII.

и Метохији током последње деценије њихове владавине“; Стојан Зафировић: „Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине“), показује да је из познатих и мање познатих извора – путописа, сведочанстава, политичких расправа, хроника и сећања – приређивач издвојио оно најзнатније по документарној вредности и тако направио репрезентативан избор, незаобилазан за разумевање једне важне епохе у историји српског народа. О томе, уосталом, сведочи и сам Батаковић у *Објашњењима* на крају хрестоматије:

„Својом веродостојношћу, бројем и разноврсношћу података које доносе, општим погледима на време и појаве којима се баве, сигурношћу у тумачењу општих процеса, дати на једном месту, као целина, ови текстови пружају могућност да се, упркос ограничењима које подразумева ова врста историјске грађе, стекне заокружена представа о једном раздобљу које је имало унутрашње подстицаје нетипичне за Европу тога времена. Они сведоче о анахроном управном систему који се налазио на ивици расула, о једном етнички, политички и верски дубоко подељеном друштву, са свим његовим особеностима и феноменима. Истовремено, посредством ових списа, могуће је хронолошки пратити и развој виђења српских аутора о свим значајним питањима Старе Србије, и испитивати њихова гледишта на основне проблеме времена. Упркос непосредној близини, или, пак, временској удаљености од описаних збивања, они су успевали да у великој мери верно пренесу атмосферу, нарави, да изложе догађаје, објасне њихове узроке, опишу последице и упозоре на суштинска питања.“²²

Драгоценост сведочанства српских аутора о Косову и Метохији које је Душан Батаковић хронолошки повезао у

²² Душан Батаковић, *истио*, 418–419.

једну целину (и тако омогућио читаоцу да лакше и потпуније прати развојни пут погледа на стварност Косова и Метохије), јесу разнородна по историографским и/или књижевним мерилима, али су јединствена по духу, пре свега родољубивом и националном. Ови текстови припадају историјској књижевности која, како приређивач закључује, „делује као заједничко прегнуће једног нараштаја и као природан мост према само наизглед далеком раздобљу српске прошлости“.²³ Упркос томе што су крајем прошлог и на почетку овог века штампана многа нова издања књига писаца и хроничара из Старе Србије (Хаџи-Серафима Ристића, Јанићија Поповића, Зарије Поповића и др.), књига Душана Батаковића *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912* остаје најцеловитији скуп документарне и књижевне грађе једног периода наше националне историје који дуго није био у фокусу шире научне и књижевне јавности, како због недовољно истражених не тако бројних докумената, тако и опште климе у друштву. Она је корисно и вредно штиво и за историчаре и проучаваоце историјских, културних и друштвених прилика на подручју Старе Србије, колико и за „обичног“ читаоца који жели да стекне ширу слику о обичајима, начину и условима живота Срба у једном историјски турбулентном и неповољном периоду, али и да из тога извуче закључке о узроцима историјских преврата, погрома и страдања који је српски народ доживео у двадесетом веку.

Па ипак, као круна свих издања о Косову и Метохији у Колу може се, из много оправданих разлога, узети *Књиџа о Косову* Димитрија Богдановића (2006),²⁴ вероватно најзначајнија синтеза историјског, научног и уметничког знања о нашој јужној српској покрајини. Иако први пут

²³ Душан Батаковић, *истио*, XXXVII.

²⁴ Коло ХCVIII, књига 648.

објављена још 1986. године,²⁵ као историјски одговор на све извеснију опасност од великоалбанских идеја о сепесионизму (па и њихове шире, далеко веће, „балканске амбиције“), ова свеобухватна монографија и у години у којој се објављује у Колу и данас, представља драгоцену студију о *косовском њишању*, са дубоким уверењем аутора да је политичка питања немогуће решити без доброг познавања историјских прилика, а да од памћења зависи и наш национални идентитет, као и смер нашег будућег кретања кроз токове историје и њена искушења. Писана у духу изражене свести о важности тренутка када се, између осталих, решава и питање опстанка српског народа на Косову и Метохији, књига Димитрија Богдановића атакује на свест и савест целокупне научне и академске заједнице која треба да се одважи „на историјску истину и на суочење са непријатностима историјске стварности“, те упозорава да се „прошлост не сме заборавити у име будућности“,²⁶ то јест у име тобожњег превазилажења спорова међу народима. Истичући важност историјског оквира своје монографије, аутор га оправдава пре свега потребом да се бар донекле разјасни генеза *косовског њишања*, почев од праисторије и питања етногенезе до наших дана:

„Историјом се добрим делом разјашњава садашњост; али се и нашим временом, из перспективе овог тренутка, многа збивања у прошлости разумевају боље, и тек у садашњости добијају прави и завршни смисао.“²⁷

²⁵ Српска Академија наука и уметности, посебна издања, књига DLXVI (примљено на VII скупу Одељења језика и књижевности, 25. децембра 1984, на основу приказа самог аутора).

²⁶ Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд: Српска књижевна задруга, Коло ХCVIII, књига 648, 2006, 4.

²⁷ Д. Богдановић, *истио*, 7.

Разумевајући Косово као *симбијом* који открива шире и дубље српско-албанске историјске односе, Димитрије Богдановић посебно апострофира двестагодишње албанско насиље над српским народом и аргументовано, кроз историјски преглед етничких прилика на Косову и Метохији (од средњег века, турског доба и догађаја попут обнове пећке патријаршије, преко ослободилачких покрета Срба у XIX веку, Балканских ратова, Првог и Другог светског рата, па све до Комунистичке партије Југославије која је и лансирала „албанско питање“), разбија предрасуде о вишедеценијском толерисању мегаломанских митова оних народа или народности у Југославији који су стављени у категорију „угњетених“ нација и националних мањина из периода 1918–1941, пре свих албанских. Истичући да „ваља правити разлику између национализма угњетених и национализма угњетача“²⁸ (агресивног и освајачког), те не подлегати пропаганди већ ослушкивати дубоке токове историје, у којима се могу видети јасни знаци једног програма да се српски народ већ у Старој Србији уништи, да се *погврине сисџемајском и бруџалном џеноциду*, аутор недвосмислено скреће пажњу и на опасност даљих историјских промена по српски народ на Косову и Метохији, која ће се, непуне две деценије касније, показати као сасвим оправдана.

Књиџа о Косову Димитрија Богдановића у Колу Српске књижевне задруге појављује се седам година након судбоносне 1999, када су се остварила страховања предвиђена њоме, али и када је српски народ био изложен страдању великих сила, практично по истом моделу као и у првој половини истог, XX века. Штампане *Књиџе о Косову*, зато, сада (2006), добија потпуно нову историјску димензију, јер не само на друштвеном и свакодневном, већ и на ширем плану указује на историјске законитости,

²⁸ Д. Богдановић, *истио*, 406.

а на пољу ангажованости интелектуалаца, научних и културних радника атакује на решавање најтежег питања српске историје и садашњег тренутка. Због тога се, међу бројним другим закључцима које Богдановић доноси у својој *Књизи о Косову*, којом је, по речима Радована Самарџића, српској и светској историографији „дао прву целовиту историју Косова и Метохије“, ²⁹ издваја онај који својим моралним одређењем, утемељеним у добром научном и стручном познавању историјских прилика и који има освешћујући национални карактер: „Без уважавања стварних историјских околности могло би се десити да буду озакоњене последице геноцида“. ³⁰

У светлу односа који је Српска књижевна задруга имала према овом питању, а која никада није била само друштво „књигољубаца“ (И. Секулић), већ је и у најтежим годинама идеолошких притисака успела да задржи свој статус – „да не постане државна кућа, већ да остане културно-просветна установа“ ³¹ – чини се важним то што је умела да препозна тренутак када се, уметањем у плаве корице Кола, ова прва и права историја Косова и Метохије, донекле наметнула и као незаобилазна литература и на радном столу историчара и у рукама оних који су били укључени у решавање овог суштинског питања српске историје. Дајући *Књизи о Косову* на тај начин статус књиге од националног значаја, Српска књижевна задруга је (посебно кроз едицију Коло) истовремено оправдала и своју просветитељску и научну мисију да буде огледало (али и путоказ!) друштвених, културних и идејних токова у историји српског народа.

²⁹ Радован Самарџић, „Димитрије Богдановић – истина о српској духовности и Косову“, у: Д. Богдановић, *истио*, XIX.

³⁰ Д. Богдановић, *истио*, 428.

³¹ Љ. Трговчевић, *истио*, 119.

У контексту историје развоја српске књижевне мисли и историјских идеја, у којима је Српска књижевна задруга од почетка третирао Косово и Метохију као конститутивни елемент српске културе, као темељ на коме почива све вредно, велико и непролазно у њој, с правом се може рећи да ова велика национална институција и Косово и Метохија чине духовно јединство више од једног века. При томе је задивљујућа доследност неговања духовне баштине наше јужне покрајине у Српској књижевној задрузи, спремност да се и у деценијама највећих духовних искушења не одустане од јасно назначеног пута развоја и ширења просвете и културе, који је имао пре свега национални карактер. Та врста „националне посебности“ (Ј. Трговчевић) је аутентична и препознатљива у Српској књижевној задрузи, готово колико и њен амблем. Чињеница да је та црта доследности видљива у издавачким подухватима и данас, има охрабрујући и освешћујући значај, јер, како каже Димитрије Богдановић, управо таква свеобухватна историјска (али и књижевна и уметничка) сазнања човека „враћају к себи, оспособљавају га да ствари види у правој боји и у стварним димензијама“.³² Едиција Коло је у том смислу од непроцењиве важности и за идеју националног и духовног јединства. Осим што је од почетка била *креатор књижевног укуса и вредносни арбитар*, она је и огледало развоја књижевности, језика и културе на једном важном делу српског духовног простора, али је, с друге стране, и залог њеног очувања.

³² Д. Богдановић, *истио*, 405–406.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

Владимир Ђоровић: Оснивање Српске књижевне задруге VII

ПЛАВЕ ОЧИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Драјан Лакићевић: Поздравна реч – Плаве очи српске књижевности 3

*

Валенти́на Пи́цулић: Народна књижевност у Колу 7
Наси́асија Перић: Стара српска књижевност у Колу 25
Душан Иванић: Књижевност 18. и 19. вијека у Колу 44
Каи́арина Фури́ула: Српска модерна и књижевност авангарде у Колу 52
Ради́воје Микић: Савремена српска поезија у Колу 67
Предрај Пејировић: Савремена српска проза у Колу 87
Душко Певуља: Српски писци из БиХ у Колу 104
Лидија Томић: Српски писци из Црне Горе у Колу 117
Славко Пејтаковић: Дубровачки писци у Колу 137
Свејлана Шеаи́овић: Српски писци из Хрватске у Колу 150
Марија Јефти́мијевић Михајловић: Косово и Метохија у Колу 168

*

<i>Бранко Злајковић</i> : Вук у Колу	191
<i>Тајјана Јовићевић</i> : Доситеј у Колу	204
<i>Мило Ломџар</i> : Његош у Колу	225
<i>Милан Алексић</i> : Андрић у Колу	235
<i>Милица Кецојевић</i> : Црњански у Колу	246

*

<i>Миланка Бабић</i> : Српски лингвисти у Колу	268
<i>Александар Милановић</i> : Београдски стил и писци Кола	317
<i>Милош Ковачевић</i> : Књижевни и језик књижевности у делима писаца Кола	336
<i>Соња Миловановић</i> : Типови стилских парадигми у делима писаца Кола	359
<i>Виктор Савић</i> : Историјске теме српскога језика у Колу	376

*

<i>Душко Бабић</i> : Коло СКЗ у изазовима новог времена	411
Белешке о ауторима	431
Регистар имена	445

ПЛАВЕ ОЧИ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова

Издавач
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
Београд, Краља Милана 19

Председник
Мило Ломџар

Управник
Душко Бабић

Главни уредник
Драџан Лакићевић

Припрема
Графички студио
ЦРНОМАРКОВИЋ
Београд, Солунска 23

Штампа
САЈНОС
Нови Сад

ISBN 978-86-379-1510-2

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

655.41(497.11)"1892/2022"(082)

821.163.41.09(082)

811.163.41(082)

ПЛАВЕ очи српске књижевности : Коло СКЗ као огледало развоја српске књижевности и језика : зборник радова / [главни уредник Драган Лакићевић]. – Београд : Српска књижевна задруга, 2022 (Нови Сад : Сајнос). – XVIII, 462 стр. ; 20 см. – (Српска књижевна задруга ; Коло 114, књ. 769)

„Штампано о 130. годишњици Српске књижевне задруге“
-> насл. стр. – Белешке о ауторима: стр. 431–443. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Регистар.

ISBN 978-86-379-1510-2

а) Српска књижевна задруга (Београд) – 1892–2022 – Зборници б) Српска књижевност – Зборници в) Српски језик – Зборници

COBISS.SR-ID 81624585